

9. Мельничук О.С. Синтаксичні функції відмінків // Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 446-488.
10. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К.: Вища шк., 1986. – 175 с.
11. Тимченко Є.К. Вокатив і інструменталь в українській мові. – К.: Вид-во Укр. АН, 1926. – 118 с.
12. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л.: Учпедгизд., 1941. – 620 с.

С.М.Дишлева

СВОЕРІДНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ВАЛЕНТНИХ ТА ІНТЕНЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПЕРЕХОДУ ІЗ ОДНОГО СТАНУ В ІНШИЙ

У слов'янському мовознавстві дослідженню семантики дієслова приділяли багато уваги О.Потєбня, В.Виноградов, Ю.Маслов, Н.Авілова, І.Вихованець, В.Русанівський та ін. За висловом В.Виноградова, дієслово є найбільш конструктивний клас слів порівняно з усіма іншими частинами мови [2; 422]. В основу опису дієслів з погляду їхньої семантики традиційно кладуть критерій протиставлення дієслів дії дієсловом стану [3; 27]. Стан як специфічну семантичну категорію вперше виділив Арістотель у своїх логічних категоріях. У вітчизняному мовознавстві серед перших дослідників цього питання можна назвати І.Калайдовича, О.Барсова, М.Кошанського. Подальше висвітлення ця проблема знайшла у працях О.Шахматова, О.Востокова, Л.Щерби. Серед українських мовознавців дослідженням категорії стану ґрунтовно займався О.Леута.

Метою статті є дослідження семантичної природи дієслівних предикатів на позначення переходу з одного стану в інший, визначення їхніх інтенційних характеристик, типових морфологічних реалізацій адвербіальних компонентів.

Об'єктом дослідження є семантико-синтаксична структура простих речень з дієслівними предикатами лексико-семантичної групи на позначення переходу із одного стану в інший.

Дієслова аналізованої ЛСГ - це особлива група лексем, які позначають перехід з одного стану в інший. Звичайно, йдеться не про перехід із стану фізіологічного у психічний або навпаки, а своєрідний вид переходу, такий, при якому істота або неістота переходить із стану спокою у збуджений стан (*шаленіти, жсвавішати*) або ж, навпаки, заспокоюється (*вщухати, тихнути*). Сюди ж належать і дієслова, які характеризують зміну певних соціальних ознак чи поглядів людини (*капіталізуватися, емансипувати*).

Дієслова цієї групи, на відміну від дієслів стану, не є статичними, вони відображають рух від одного стану до іншого, але остаточно не стосуються жодного них, займаючи проміжне положення між точками відліку на осі становлення стану чи процесу. Так само, як і дієслова на позначення фізіологічних процесів, ці лексеми відзначаються динамічністю, але якщо

дієсловам, що позначають різні процеси, притаманна повторюваність, оскільки ці процеси відбуваються періодично (*жувати, спати*), то дієслова переходу з одного стану в інший не мають такої ознаки, тобто перехід взагалі може і не мати місця. У семантиці цих дієслів є тісний зв'язок із дериваційними процесами, який виявляється у тому, що дієслова інших лексико-семантичних груп при додаванні різноманітних префіксів також стають повноправними членами цієї групи (*закипати, скисати, опадати, одумуватися*). Включення їх до складу цієї групи значно ускладнює її аналіз, як з кількісного, так і з якісного погляду. Тому найдоцільнішим буде сформулювати цю ЛСГ лише з власне кореневих морфем, які і без додавання афікса визначають перехід із однієї групи до іншої. Що ж до вищезгаданих афіксальних морфем, то їх можна охарактеризувати як наймасштабніший прояв переходу з одних ЛСГ дієслів до інших при додаванні афіксів, а отже, це явище докорінної зміни лексичного значення.

Загальна кількість кореневих морфем – **289**, разом з афіксальними, утвореними від цих кореневих, – **342**. При детальному розгляді цих дієслівних одиниць можна було помітити, що деякі дієслова мають подібні лексичні значення, що дозволяє об'єднувати їх в одну семантичну групу, а інші відрізняються за лексичним значенням: їх виділено в окремі підгрупи. Семантичне поле цих дієслів є широким. Одні дієслівні одиниці позначають певні фізичні властивості предмета, інші стосуються психічного стану, окремі дієслова характеризують зміни у соціальних проявах істоти, а деякі описують етапи переходу фізіологічного стану. Дієслова зі значенням переходу з одного стану в інший поділяємо на три групи:

- 1) дієслова, зі значенням переходу у межах психічного або соціального стану;
- 2) дієслова на позначення переходу межах фізичного стану;
- 3) дієслова, які позначають перехід межах фізіологічного стану.

До дієслів, які позначають перехід у межах психічного або соціального стану, належать такі дієслівні одиниці: *активізувати, бідніти, відважуватися, відвикати, відчаюватися, декваліфікуватися, деморалізуватися, дисонувати, дичавіти, еволюціонувати, емансипувати, занепадати, заспокоюватися, зважуватися, звикати, звільнятися, злещуватися, зневірятися, капіталізуватися, лагідніти, легалізуватися, лівіти, ліпшати, мужніти, матеріалізуватися навикати, насмілюватися, нишкнутися, обісмільюватися, оміщанюватися, омужичуватися, осмілюватися, перевтілюватися, переключатися, поліпшуватися, посвячуватися, правішати, предображатися, преподобитися, привикати, прийматися, пристрашуватися, розбиватися, роззухвалюватися, розохочуватися, розлещуватися, розпливатися, розчаровуватися, розчулюватися, самовдосконалюватися, самозаспокоюватися, самообілізуватися, самоутверджуватися, святитися, слов'янізуватися, смирніти, солідаризуватися, сподоблятися, спошлятися, sproщуватися, стабілізуватися, стверджуватися, телефонізувати, торопіти, удовольнятися, українізуватися, улагоджувати, уласкавлюватися, умиротворятися, умилостивлятися, уподібнюватися, управлятися,*

урівноважуватися, успокоюватися, устатковуватися, усталюватися, утихомирюватися, хижити, хреститися, християнізуватися, централізуватися, цивілізуватися, шаленіти, шаліти.

Дієслова на позначення переходу у межах фізичного стану: *блякнути, буйніти, бур'яніти, в'язнути, в'янути, важніти, вибухати, видозмінюватися, вияснитися, водявіти, вицухати, гаснути, гідролізуватися, гіркнути, гуснути, жовкнути, займатися, зріджуватися, кисліти, кристалізуватися, крохмалитися, меркнути, иїліти, мокріти, морозитися, набрякати, набухати, олов'яніти, оперятися, осеніти, ослизнюватися, отьмарюватися, оцукрюватися, підтряхати, пліснявіти, повнитися, поглиблюватися, подовжуватися, позолочуватися, покриватися, понижуватися, порожніти, порохнявіти, пражитися, припинатися, причинятися, просалюватися, просякати, протиратися, протряхати, прохолоджуватися, прочахати, прочинятися, прояснитися, псуватися, пустіти, пухкішати, рихліти, рідіти, різатися, розбухати, розверзатися, роздрапуватися, розмикатися, розповсюджуватися, розчахуватися, розчинятися, розщеплюватися, роз'яснитися, рости, рубцюватися, руйнуватися, рум'янитися, силосуватися, сиріти, сіятися, скромадитися, смажитися, смалитися, спаюватися, спіти, сплітатися, сплющуватися, сповнюватися, сполучатися, стигнути, студеніти, стулятися, ступлюватися, стухати, сутеніти, схрещуватися, танути, твердіти, тверднути, темніти, тепліти, толочитися, точитися, трамбуватися, тріскатися, троцитися, трухлявіти, тужавіти, тупити, тухнути, тяжіти, утилізуватися, ухрясати, уцільнюватися, хмарніти, хмурніти, холодіти, чахнути, червивіти, черствіти, чманіти, шерхнути, шліфуватися, ялозитися.*

Дієслова на позначення переходу у межах фізіологічного стану: *агонізувати, акліматизуватися, атрофуватися, вагітніти, виборсуватися, видужувати, вилюднювати, вичунювати, глухнути, жсвавішати, заплішувати, здихати, здоровіти, зупинятися, костеніти, лисніти, марніти, мертвіти, миршавіти, мізерніти, мінитися, міцніти, могутнішати, молодіти, новіти, обезсилювати, оговтуватися, отямлюватися, паршивіти, переводитися, перетомлюватися, поганішати, погіршуватися, поживлятися, позбавлятися, позбуватися, позначатися, поникати, поправлятися, приловчатися, пробуджуватися, прозрівати, прокидатися, проникати, протверезуватися, прочумуватися, пружніти, пускатися, п'яніти, розбуркуватися, розповиватися, розполонюватися, розправлятися, розпрямлятися, розслаблюватися, розтинатися, скрючуватися, скуйовджуватися, сліпнути, смагліти, спинятися, спотворюватися, спухати, стинатися, схвачуватися, тверезіти, тетеріти, терпнути, тихнути, товстіти, травмуватися, угавати, угамовуватися, укоськуватися, упинятися, хлянути, хрипнути, худнути, ціпеніти, чманіти, чуманіти, шершавіти.*

Дієслова, що позначають перехід у межах психічного або соціального стану

Ця група дієслів досить значна за кількістю, проте валентнісні характеристики дієслівних предикатів, що її складають, не відзначаються

різноманітністю. Дієслівні предикати виявляють себе лише як одновалентні та двовалентні. Варто зазначити, що з адвербіальними компонентами сполучаються, в основному, дієслова на позначення переходу у межах психічного стану, дієслова ж, які позначають перехід у межах соціального стану, у переважній більшості залишаються індіферентними до адвербіальних поширювачів через специфіку семантичних значень.

V-Adv- *Андрій поступово звик до цих умов.* (І.Багрянний)

V-Adv-Adv- *День за днем він потроху звільнявся від цього важкого тягаря.* (І.Багрянний)

Несубстанціальні характеристики дієслів цієї підгрупи досить різнопланові, найважливішою серед них є темпоральна.

-Adv temp-

1) час:

-Ніколи так душа ще не мужала! (П.Тичина)

Морфологічне вираження:

Adv_{temp}- *Врешті він насмівся.* (В.Підмогильний)

-Adv intens-

Ця підгрупа у повній мірі програмує характеристики інтенсивності.

Adv_{int}- *Потроху він заспокоювався.* (В.Підмогильний)

- Adv caus-

Дієслова цієї підгрупи програмують також каузативний компонент.

N2+Pron- *Червоноармійці оторопіли від такого наказу командира.* (В.Підмогильний)

- Adv man-

Поряд із названими характеристиками, дієслова цієї семантичної підгрупи програмують і характеристики способу дії.

ргаер+N₆- *Всі принишли в чеканні.* (В.Підмогильний)

Дієслова на позначення переходу у межах фізичного стану

Ця підгрупа дієслів є найчисельнішою і різноманітною щодо вияву валентнісних характеристик. Дієслівні предикати у межах цієї підгрупи виявляють себе як одновалентні, двовалентні та тривалентні, хоча варто зазначити, що така різноплановість валентнісних потенцій дієслова досягається іноді за рахунок повторення однотипного адвербіального компонента.

V-Adv- *На дніпровській долині ромашка зів'яла побита.* (А.Малишко)

V-Adv-Adv- *А над паддю Голубою вже небо вияснюється.* (І.Багрянний)

V-Adv-Adv-Adv- *Вже сумно вечір колір свій мінняв з багряного на сизо-фіалковий.* (П.Тичина)

Несубстанціальні характеристики дієслів цієї підгрупи відзначаються різноманітністю. Дієслівний предикат відкриває позицію локатива або ще адвербіального компонента зі значенням просторової спрямованості, темпоративна, каузатива та ін.

-Adv loc-

1) місце як чітко окреслений простір:

- *А в саду сплітаються вишні та акації.* (П.Тичина)

2) необмежений простір:

- *Від синіх меж до сіверських україн широчина нестримано росте.* (Є.Маланюк)

3) джерело переходу:

- *Ромен-зілля зросло з серця в росах кутих.* (Т.Осьмачка)

4) напрям:

- *Рветься осінь руками кривавими до далекого сонечка любого.* (Леся Українка)

Морфологічне вираження:

1) Adv_{loc}- *І хмарини срібнокрилі тануть угорі.* (В.Сосюра)

2) праер+N₆- *І у серці в'яне сила молода.* (В.Сосюра)

3) N₂+N₅+Adj- *Росла в гаю конвалія під дубом високим.* (Леся Українка)

4) N₆+Adj+N₂+Part+N₂- *Росте на пагорбі маленькому серед могил загиблих партизанів барвінок голубий.* (М.Рильський)

5) N₆+Num- *Майбутнє і колишнє в однім зерні зроста.* (А.Малишко)

– Adv temp–

1) час:

- *Пишно займались веснянії зорі колись навесні.* (Леся Українка)

2) тривалість:

- *Але все одно біла ніч не згасає всю ніч.* (В.Терен)

3) частота:

- *Знову розгорнулись перед ними високі лани.* (В.Підмогильний)

Морфологічне вираження:

1) Adv_{temp}- *Вже вересень в лункій блакиті тоне.* (Є.Маланюк)

2) праер+N₄- *На хвилину хата порожніє.* (В.Підмогильний)

3) N₄+Adj- *Пісня рветься перед боєм в зимову холодну пору.* (А.Малишко)

– Adv man–

Для дієслів цієї підгрупи значимими виступають характеристики способу дії.

Морфологічне вираження:

1) Adv_{man}- *Блідий вечір сонно тоне.* (В.Сосюра)

2) праер+N₄- *Ми ростемо і в височинь, і вишур.* (М.Рильський)

3) праер+ Num- *Одно по одному погасли вікна.* (М.Рильський)

– Adv intens–

Усі лексеми, що належать до цієї підгрупи, характеризуються показниками інтенсивності.

Adv_{int}- *Лемент на кордоні помалу вишур.* (І.Багрянний)

– Adv caus–

Каузативний адвербіальний компонент також визначає інтенційну природу цих дієслів.

праер+N₂- *Од люті серце в Карла в'яне.* (В.Сосюра)

Дієслова, що позначають перехід у межах фізіологічного стану

Ця підгрупа дієслів є значною за кількістю – близько 90 лексичних одиниць, проте валентнісні характеристики не відзначаються різноманітністю. Дієслівні предикати виявляють себе лише як одновалентні та двовалентні.

V-Adv- *А дівчина-сиротина у наймах марніє.* (Т.Шевченко)

V-Adv-Adv- *Мого суму останні огні потонули уже в даліні.* (В.Сосюра)

Серед інтенційних характеристик найвагомим для дієслів цієї підгрупи є локальний адвербіальний компонент.

–Adv loc–

1) місце як чітко окреслений простір:

- *І голоси у гніздах ластівочі стихають тихо.* (М.Вінграновський)

2) необмежений простір:

- Навкруги все стихло. (В.Підмогильний)

Морфологічне вираження:

1) Adv_{loc}- Все прокинулося кругом. (В.Сосюра)

2) праер+N₂- Він спинився серед кімнати. (В.Підмогильний)

3) N₅+Adj- Над синім парком місяць блідне в передчутті нічної мли. (В.Сосюра)

4) N₄+Pron- Старий Сірко зупинився коло них. (І.Багряний)

– Adv temp –

1) час:

- Рано ж, рано я прокинувся! (П.Тичина)

2) тривалість:

- І спиниться серце на мить. (В.Сосюра)

3) частота:

- Іноді розтиналось коротке скавуління чи виття. (І.Багряний)

Морфологічне вираження:

1) Adv_{temp}- Вранці Васюренко прокинувся пізно. (В.Підмогильний)

2) N₆+Adj- У ранній тишині пророчій уже прокинулася вона. (М.Рильський)

3) N₄+Num- Пісняр на одну мить притих. (П.Тичина)

4) N₅+Pron- Крикнява тим часом стихла. (М.Коцюбинський)

– Adv man –

Характеристика способу дії теж є необхідною для дослідження інтенційної

природи дієслів цієї групи.

Морфологічне вираження:

1) Adv_{man}- І враз Степан затих. (Т.Осьмачка)

2) праер+N₆- А в сусіда виростала у наймах дівчина. (Т.Шевченко)

1) N₆+Adj- Іван у настрої сумнім душею тоне молодю. (В.Сосюра)

– Adv caus –

Каузативний адвербіальний компонент характерний для усіх лексем аналізованої підгрупи.

праер+N₂- Прокинувся він від стрілянини. (В.Підмогильний)

– Adv fin –

Для дієслів цієї групи значимими є характеристики мети.

праер+N₂- Десь проникав він до гуртків. (П.Тичина)

Отже, проаналізувавши дієслова на позначення переходу із одного стану в інший, можна зазначити, що ця лексико-семантична група дієслівних предикатів суттєво відрізняється від дієслів стану та дієслів на позначення певних процесів, займаючи проміжне місце між ними. Семантикою цих дієслів програмуються локативи, темпоративи, інтенсиви, каузативи.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь: ВТФ” Перун”, 1991-2001. – 1440 с.
2. Виноградов В.В.Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
3. Мещанинов И.И. Глагол. – Л.: Наука, 1982. – 272 с.